

De ogen van de panda

(1988)

Voetsporen...

1 Op een morgen in het begin van het regenseizoen, ongeveer 3,7 miljoen jaar geleden, liepen er twee individuen – een vader met zijn zoontje wellicht – in de buurt van de Sadimanvulkaan in het huidige Tanzania. Waar ze naartoe gingen, dat weten we niet. Wel weten we dat er enkele uren voordien een vulkaanuitbarsting was geweest die het hele gebied met een laag fijne as had bedekt. Daarna was het beginnen regenen en zo werden de voetsporen van het tweetal heel nauwkeurig afgedrukt. Onder de brandende middagzon werden ze even later verhard en bij een nieuwe uitbarsting onder een tweede aslaag bedolven, voor eeuwig... tot *Mary Leakey* en haar paleontologenploeg ze in 1978 ontdekten. Het zijn de voetsporen van een hominide; geen aap, nog geen mens, maar wel een wezen dat rechtop liep, op weg naar de menswording.

Op 20 juli 1969 werd een aantal andere voetsporen voor vele eeuwen vastgelegd: die welke *Armstrong* en *Aldrin* in het mulle stof van de maan achterlieten.

1.1 Sporen van de hominide die aan de oorsprong ligt van het verschijnen van de mens op aarde..., sporen van de mens die

zich van deze aarde schijnt los te maken, alsof hij die niet meer nodig heeft...

1.11 Tussen de aarzelende schreden van dat tweetal, dat zijn angst voor de vulkaanuitbarsting heeft moeten trotseren, en de zelfverzekerde stap van *Armstrong* ("That's one small step for a man, one giant leap for mankind"), ligt het verhaal van het meest fascinerende maar ook het meest schrikwekkende wezen dat deze planeet heeft voortgebracht: de mens. Wat zich heeft afgespeeld tussen dit prille begin en de triomfantelijke maanlanding, is ongetwijfeld een succesverhaal. Een miljoen jaar na deze eerste stappen in Laetolil vinden we een vergelijkbare *Australopithecus afarensis* in Hadar in Ethiopië: het is de beroemde *Lucy* waarvan *Don Johanson* in 1974 het skelet ontdekte.

Enkele honderdduizenden jaren later leeft er een verwante soort, *Australopithecus africanus*, in Zuid-Afrika, professor *Dart* vond daar in 1924 de schedel van het 'Taung kindje'. Twee miljoen jaar geleden hadden rechtlopende hominiden zich dus verspreid over heel oostelijk Afrika, van Eritrea tot Transvaal. En dan ontwikkelde zich rond het kerngebied daarvan, de Olduvai-kloof in Tanzania, het eerste wezen dat werktuigen maakte: *Homo habilis* (Louis Leakey, 1960). Hoever die *handyman* zich, steunend op zijn primitieve 'Olduvaanse' techniek, heeft gewaagd, weten we nog niet, maar zijn vermoedelijke afstammeling, *Homo erectus*, had zich een miljoen jaar geleden al over de hele Oude Wereld verspreid: Afrika, Europa, Azië. De meest bekende vertegenwoordigers ervan zijn de *Pithecanthropus erectus* van Java (*Eugène Dubois*, 1891), en de *Sinanthropus* uit de streek van Peking (*Pei*, 1929), die ongetwijfeld het vuur kende. Rond 300.000 werd hij opgevolgd door de archaische vorm van *Homo sapiens* – waartoe ook de mens van *Neanderthal* behoort – die over heel Eurazië

de resten van zijn rijk gediversifieerde paleolithische cultuur heeft nagelaten. De recente mens, *Homo sapiens sapiens* (o.a. Cro Magnon), bezette tussen 45.000 en 30.000 niet alleen de oude kerngebieden, maar stootte ook door tot Siberië, Amerika en, in het zuiden, tot Australië en de eilanden van de Stille Zuidzee: het eerste zoogdier dat de hele bewoonbare aarde heeft veroverd.¹

Naar onze normen is dat een langzame ontwikkeling, maar vergeleken met de evolutie van de andere dieren, is het een explosie. Vanaf de 'Olduvaanse' werktuigen van *Homo habilis*, die een niet-specialist nauwelijks van gewone stenen kan onderscheiden, over de 'Acheuleense' van *Homo erectus* naar de 'Mousteriaanse' van de *Neanderthaler*, is de vooruitgang indrukwekkend, zowel wat betreft de diversiteit van de artefacten als de afwerking ervan. Dankzij zijn cultuurproducten kon deze vroege *Homo sapiens*, die van nature eigenlijk in een tropisch of subtropisch klimaat thuishoorde, in koude gebieden overleven en zo de hele wereld koloniseren. Blijkbaar heeft de moderne mens deze vaardigheid en expansiedrang overgeërfd, want reeds vlug bereikte hij een ongehoorlijk raffinement in de bewerking van steen of been, bracht hij een wonderlijke artistieke productie op gang (Lascaux, Altamira...) en ontwierp hij de eerste vormen van textiel en pottenbakkerij. Uiteindelijk realiseerde hij in het vroege neolithicum via landbouw en veeteelt een doorbraak op het gebied van de voedselvoorziening.

“Niets is geweldiger dan de mens”

1.12 Misschien is het vreemd dat we een vertoog over milieufilosofie laten aanvangen bij die verre oorsprong: die eerste voetstappen en wat erop volgde. Laten we daarom on-

middellijk opmerken dat dit wonderde wezen reeds bij zijn ontstaan (*Homo habilis!*) een *tweevoudige dynamiek* vertoont: een ononderbroken verbeteren van de technieken en een progressief uitzwermen naar nieuwe gebieden. Vanuit een biologisch oogpunt zijn die twee aspecten nauw met elkaar verbonden. De natuurlijke draagkracht van een biotoop waarin zowel planteneters als vleeseters moeten leven, is relatief gering en het voortdurend toenemen in aantal van één enkele soort moet onvermijdelijk evenwichtsstorings tot gevolg hebben. Welnu, door de groeiende technische efficiëntie van de mens ontstond een zo sterke druk op de milieus waarin hij verkeerde, dat hij genoodzaakt werd steeds nieuwe territoria op te zoeken. Zodra de jagers en plukkers de hele aarde hadden veroverd, was deze uitweg afgesloten en moest de technische ontwikkeling stilvallen, tenzij men de productiviteit van bepaalde biotopen kon verhogen. De oplossing werd ongeveer 12.000 jaar geleden gevonden in de landbouw en de veeteelt.

De hierdoor verbeterde voedselproductie ging gepaard met de overgang naar een sedentair bestaan en zo ontstonden in een aantal gebieden (Egypte, Mesopotamië, Indusvallei, Yangtse-vallei, ...) relatief hoge concentraties van mensen, wat de vorming van steden en van de eerste hoogculturen mogelijk maakte. Van dan af is de perfectionering van de technieken en de introductie van nieuwe cultuurgoederen in een stroomversnelling geraakt, die zich tot heden heeft doorgezet, enkele stagnatieperioden niet te na gesproken. *De mens*, het werd nu duidelijk, *is een wezen dat zich door die intrinsieke dynamiek wezenlijk van alle andere soorten onderscheidt.*

Niet alleen wij stellen dat, terugblikkend, vast: ook in de mythen van veel culturen komt de mens naar voren als iets unieks in de wereld. De scheppingsverhalen besteden aan zijn ontstaan een bijzondere aandacht, wat bijvoorbeeld tot uiting

komt in het feit dat hij 'in den beginne' of helemaal op het einde wordt geschapen, en soms ligt een duidelijke klemtoon op zijn superioriteit ten overstaan van de andere schepselen. Dat is heel duidelijk het geval in de bijbelse en de Griekse traditie, de twee pijlers van de westerse beschaving. "En God schiep de mens naar Zijn beeld; naar het beeld van God schiep Hij hem; man en vrouw schiep Hij ze. En God zegende hen, en zei tot hen: weest vruchtbaar, en vermenigvuldigt u, en *vervult de aarde* en onderwerpt haar, en *hebt heerschappij* over de vissen der zee, en over het gevogelte des hemels, en over al het gedierte dat op aarde kruipt!" (Gen., 1, 27-28). In de Griekse mythologie gaat de aandacht vooral naar de technische superioriteit, die te danken is aan Prometheus: hij stal bij de goden het vuur en legde daarmee de grondslag van alle technieken. Het technische overwicht en de *hubris*, die vermetelheid die hem ertoe drijft telkens weer moeilijker opgaven aan te durven, maakt de mens tot het meest superieure wezen van de schepping. Dat zelfbewustzijn werd meesterlijk uitgedrukt in een koorzang van *Sophokles*' "Antigone", "polla ta deina, k'ouden antrōpou deinoteron pelei": "veel is geweldig, maar niets is geweldiger dan de mens". In deze verzen wijst de dichter op de onverschrokkenheid waarmee de mens de zee durft bevaren, de driestheid waarmee hij de aarde, de oppermoeder van de goden, jaar na jaar met zijn ploeg openscheurt, het vernuft waarmee hij vogels in zijn netten vangt en het wild met zijn strikken verschalkt, de kunst en het beeraad waarmee hij het paardenras heeft getemd. "Hij schiep zich de taal en het gevleugelde denken, hij dwong zijn gemoed tot zin voor gemeenschap; aan de kwelling van nacht, vorst en stortregens ontsnapt hij, verschanst in een huis; vastberaden en met doorzicht treedt hij de toekomst tegemoet."²